

продуктами харчування жителів міст дозволила зберегти для них мінімальний рівень життя, селяни ж стали заручниками економічної диктатури.

Отже, досліджуваний період характеризується загостренням соціально-економічної, морально-психологічної ситуації не лише на селі, але й у містах, внаслідок поширення репресивних практик. Від більшовицького терору страждали як жителі міста, так і жителі села. Але, можна стверджувати, що село та місто різною мірою зазнали втрат від Голодомору 1932-1933 років, відповідно, в рамках сільської та міської культур трагедія Голодомору отримала різне відображення.

На сьогодні не достатньо вивченими є: зміни, які відбувались у соціальному складі робітників у результаті масового напливу сільського населення в промисловість під час індустріалізації, колективізації, розкуркулення; наслідки культурної революції та її впливи на соціальну стратифікацію українського суспільства; морально-психологічні та культурно-світоглядні трансформації українського села під час Голодомору 1932-1933 рр. та їх пролонговані впливи.

Джерела та література:

1. Алексєєв Ю.М., Вертегел А.Г., Даниленко В.М. Історія України: Навч. посібн. – К.: Каравела, 2004. – 256 с.; 2. Арзуманова Т. Громадсько-політичне життя в УСРР та РСФРР в першій половині 20-х рр. ХХ ст. (за матеріалами Харківської та Воронежської губерній: порівняльний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” – Х., 2005. – 20 с.; 3. Білоцерківський В. Я. Історія України: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2007. – 536 с.; 4. Вонсович С.Г. Дискурс тоталітаризму (політологічний аспект). Монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2008. – 200 с.; 5. Гелін Л. „За революційну оперу” // Радянське мистецтво. – 1929, №3(22), 30 жовтн.. – С.8; 6. Зотова А.С., Хутка С.В. Цикл праць Микити Шаповала з вивчення міста і села: дослідження невідомих рукописних автографів. – Режим доступу: http://www.library.ukma.kiev.ua/F/KADTT59NR5HILN4INLPJNMPBID1JSMSQDTI-IUTJCI6LK3FHTEK-03105?func=find-acc&acc_sequence=001479031; 7. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 2006. – 652 с.; 8. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська УДК: 323.31(477)

колективізація і голодомор – К.: Либідь, 1993. – 383 с.; 9. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К.: Основи, 1997. – 423 с.; 10. Кульчицький С. 1933: Трагедія голоду. – К.: Знання, 1989. – С.24 – 44; 11. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.; 12. Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). – К.: Генеза, 2005. – 66 с.; 13. Міжнародна комісія з розслідування голоду на Україні 1932-1933 рр. (звітна доповідь). – К., 1990. – 189 с.; 14. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г.Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – 952 с.; 15. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. – 604 с.[64] арк. іл.; 16. Сергійчук В. (Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжн. наук. - теорет. конф., Київ, 28 листопада 1998 р.: Матеріали / Редкол.: С. Кульчицький (відп. ред) та ін. – Київ – Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 536 с.; 17. Сталін Й. Твори. – Т. 12. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. – 382 с.; 18. Стасюк О. Геноцид українців: деформація народної культури. – К.: ВД „Стилос”, 2008. – 224 с.

Svetlana Markova

Ukrainian Towns and Villages in the Years of Holodomor in 1932-1933: Analysis of Economic Distractions (the Issue of Historiography)

The article studies the directions of modern historiography concerning problems of relations between town and village in 1920-1930s in the mental consciousness of Ukrainian people. Analyzing the works of Ukrainian writers, the following questions were revealed: collaboration of rural and urban population during Holodomor in 1932-1933; impact of the Bolshevik ideology on corn-growing mentality of the Ukrainians; consequences at the expense of rural migration in collectivization years, dispossession of kulaks, bread provision campaign, party members, appearance of negative cliché towards rural population in early 1930s.

Key words: historiography, analysis, town, village, state, Holodomor, social changes.

© Максим Москальов
(м. Чернівці)

КЛАНОВО-КОРПОРАТИВНЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ В ОЦІНКАХ АНАЛІТИКІВ ТА ЕКСПЕРТІВ

У статті розглядаються важливі аспекти впливу великого бізнесу на життя української держави та суспільства, зокрема йдеться насамперед про взаємовідносини у трикутнику „влада – громадянське суспільство – бізнес”. Автор приходить до висновку, що саме у добу президентства Л.Кучми відбувається стрімке формування в Україні великого капіталу, що в кінцевому рахунку призводить до утворення невідконтрольованих йому груп впливу, які прагнуть

самостійної ролі у владі й політиці та намагаються реалізувати її через виконавчу владу. Головним результатом змін останніх 15 років у суспільно-політичній сфері стало майже цілковите відчуження суспільства від влади, яка відвела громадянам роль статистів і дістала у відповідь мізерний рівень поваги та довіри. Нові соціальні реалії вимагають переосмислення всього характеру соціальних відносин. Громадянам слід виробити ефективні інструменти

шляхом формування груп тиску, широких громадських рухів з метою трансформації ролі влади та обмеження впливу олігархів на всі сфери суспільно-політичного життя.

Ключові слова: кланово-корпоративне суспільство, політична влада, групи тиску, громадянське суспільство.

Деякі останні роки в українському суспільстві жваво обговорюється проблема ролі великого бізнесу у житті держави, його вплив на суспільство. Якщо сказати простіше, то йдеться насамперед про взаємовідносини у трикутнику „влада – громадянське суспільство – бізнес”.

Сьогодні аксіомою політичного й соціально-економічного життя України стало взаємопроникнення й переплетіння інтересів політичної влади і великого бізнесу. Дехто з дослідників сьогодні вважає, що наступив той момент, коли пануванню олігархічних кланів слід протиставити активну участь громадян широких громадських об'єднань у суспільно-політичному житті суспільства. Ця проблематика і буде в центрі уваги автора.

Мета статті полягає у тому, щоби у більш широкому контексті з'ясувати деякі аспекти співвідношення, взаємовпливу і взаємопроникнення політичної влади і великого бізнесу впродовж останнього десятиліття. При цьому автор зосередив увагу на експертних оцінках феномену кланово-корпоративного суспільства в Україні.

Впроцесі опрацювання матеріалу автор поставив такі завдання: 1) проаналізувати експертні оцінки кланово-корпоративного суспільства в Україні; 2) простежити важливі етапи становлення олігархічно-кланової системи від доби Л. Кучми до президентства В. Ющенка.

Говорячи про попередні дослідження цієї проблематики, зауважимо, що статті і більш детальні розвідки почали з'являтися лише в останнє десятиліття. Перший найповніший перелік складових та активів різних кланів свого часу надав політолог К.Бондаренко [2]. Нещодавно з'явився перший достатньо систематизований огляд розвитку великого капіталу в Україні [3].

Однією з останніх розвідок, де подано аналіз впливу на соціально-економічні та політичні процеси представників великого капіталу, є книга експерта Сергія Руденка „25 багатіїв України” [13]. До речі, автор цього дослідження став відомим, завдячуючи своїм більш раннім публікаціям – „Вся прем'єрська рать” (про оточення Віктора Януковича) та „Вся Юліна Рать” (про найближче політичне оточення Юлії Тимошенко) [14], котрі побачили світ відповідно у 2007 та 2008 роках. Як підкреслюється в сучасному експертному дослідженні, представники великого бізнесу в Україні приймають найактивнішу участь у процесах прийняття політичних рішень. Ілюстрацією цього є „персональна присутність абсолютної більшості українських бізнесменів „першої сотні” в

парламенті або уряді” [9, с.16].

Період президентства Л. Кучми канадський дослідник Л. Вей досить вдало назвав „конкурентним авторитаризмом” [15]. Детально відносини великого бізнесу і політиків, особливо за часів президентства Л. Кучми, проаналізовані у ґрунтовній статті Георгія Касьянова, завідуючого відділом новітньої історії та політики Інституту історії НАН України [7]. Зауважимо, що на думку вченого, механізми розподілу ренти ще чекають на свого дослідника. Причому упевнено можна сказати лише одне – будь-який великий капітал був відомий Л. Кучмі та його оточенню й у кожний момент міг стати або об'єктом, або мішенню для силових і фіскальних відомств. Більше того, саме у добу Кучми представники великого бізнесу „перетворили владу на спосіб здобуття власності, а власність – на спосіб впливу на владу” [7, с.172].

Відносно часових меж становлення кланово-корпоративного суспільства зауважимо наступне. Більшість дослідників схиляється до думки, що інтенсивний період його формування розпочався десь років 15 назад. Вчений Сергій Пролеєв вважає, що саме в останні 15-20 років в Україні склалося „кланово-корпоративне суспільство, що на сьогодні досягло стадії остаточної кристалізації”. Причому, як зазначає експерт політичною формою правління, що відповідає даному типові суспільства, є олігархічна республіка, у якій зацікавлена абсолютна більшість українських політиків всіх кольорів.

Як відомо, у розвинутих суспільствах пряма участь великого бізнесу в органах публічної влади зведена до мінімуму. До того ж певний вплив на соціально-економічний розвиток мають інститути громадянського суспільства, різноманітні асоціації громадян, суспільні рухи. Таким чином, влада хоча б якоюсь мірою не виступає самоціллю, а є скоріше універсальним ресурсом, за допомогою якого відбуваються соціальні перетворення.

Однак в Україні сьогодні, на жаль, не участь громадян у суспільно-політичних процесах та їх вплив на стан речей в економіці є базовою рисою розвитку соціуму. У нас основною практикою кланово-корпоративного суспільства, що сформувалося останніми десятиліттями, на противагу політичній участі як основному засобу відтворення політичної системи є панування. Проте, чи можна в цьому випадку вести мову про політику? Чи зберігається тут засадниче значення політики як, по-перше, антитези пануванню та, по-друге, як справи вільних і рівних людей? Усі ці питання потребують більш докладного і глибокого аналізу, а в цій розвідці автор зосереджує увагу на оцінках ролі великого бізнесу в житті українського суспільства, його впливу на політику.

Підводячи попередні підсумки минулих 5 років, пов'язаних з президентством В.Ющенка, можна констатувати, що корінні зміни у відносинах „влада – суспільство – бізнес” так і не відбулися. Наведемо тут оцінку, яку давали експерти Центру Разумкова

суспільно-політичній і економічній ситуації в країні напередодні виборів. Ось що вони писали у 2004 році: „Приватизація, покликана створити потужний клас власників, дати поштовх розвитку малого і середнього підприємництва, стала розподілом національного надбання у вузькому колі груп та осіб; найактивнішу участь у ньому взяла колишня партійно-господарська номенклатура в тандемі з лідерами кримінального бізнесу. Багато стратегічно важливих підприємств були продані за безцінь; над тими, що залишилися в державній власності, – встановлений *контроль* лояльних до влади фінансово-промислових груп, який не передбачає жодної відповідальності, але дозволяє, не інвестуючи ні копійки, визискувати виробничі ресурси, ховаючи прибутки у тінь”. Задамо питання, чи щось суттєво змінилося через 5 років. Вряд-чи. Автори прийшли до висновку, який сьогодні поділяє більшість експертів: „Створена в такий спосіб економіка дістала назву кланово-олігархічної. Ця назва певною мірою характеризує і стан українського суспільства. Воно дедалі більше нагадує суспільства напівколоніальних країн з бідним деградуючим населенням, компрадорською буржуазією і корумпованою політичною верхівкою. На цьому фоні розмови про загальнолюдські цінності, правову державу, громадянське суспільство, демократію виглядають наївними і недоречними. Олігархія за визначенням несумісна з демократією і не керується потребами суспільства. Сенс її існування – збагачення завдяки владі і влада завдяки багатству” [6].

Почнемо з того як сьогодні оцінюється доба Кучми, який давши перший пропагандистський „залп” по представникам бізнесу, котрі тоді лише почали зводитися на ноги, залишив Україну зі сформованими і хижачки налаштованими олігархами, яскравим представником яких він сам був довгі роки.

Політична кар’єра Л. Кучми розпочалася з гучних заяв про боротьбу з „гладкими котами” та реальних спроб нормалізувати стан справ в економіці, яка стрімко розвалювалася. Ставку було зроблено на стабілізаційні заходи за зразком „шокової терапії”.

Оскільки уряд Л.Кучми не обмежився деклараціями, а справді розпочав активні дії з реалізації запропонованих заходів, він був приречений на гострий конфлікт із постноменклатурними групами впливу, які ситуативно контролювали парламент і були здатні заблокувати будь-які дії, спрямовані проти їхніх поточних інтересів. Саме вони тоді скористалися персональним конфліктом між Л. Кравчуком та Л. Кучмою – президентові не подобалися політичні амбіції прем’єра, і він був ладен скористатися першою-ліпшою можливістю, аби усунути його з політичної верхівки.

У травні 1993 р. Л. Кучма подав у відставку, мотивуючи це браком повноважень уряду, якому доводилося виконувати рішення Верховної Ради, що суперечили програмі стабілізаційних заходів. Верховна Рада відставку не прийняла. Водночас

президент Л. Кравчук, посиляючись на подальше погіршення економічної ситуації, висунув вимогу надати президентові право безпосередньо керувати урядом та видавати укази, які б мали силу закону, з питань, не врегульованих чинним законодавством.

Усе це спровокувало конфлікт із тими групами впливу, які прагнули контролю над урядом через Верховну Раду. У країні розпочалася гостра політична криза, однією з причин якої був конфлікт між різними групами інтересів стосовно контролю над урядом.

Президент і тоді, як і сьогодні, „воював” із Верховною Радою, вона – з урядом та президентом, уряд – з президентом та Верховною Радою. При цьому конфлікт між президентом та Верховною Радою назовні виглядав як суперечка щодо вибору найефективнішого способу керування країною. Насправді ж однією з найважливіших причин, яка не рекламувалася, був контроль над виконавчою владою у центрі та в регіонах – він де-факто забезпечував і контроль над економічними ресурсами [7].

Президент у цей час намагався жорстко контролювати виконавчу владу (іноді перебираючи її функції), а оскільки вона також була об’єктом зазіхань, зокрема регіональних груп, виникали суперечності, які, зазвичай, перетворювались у публічні конфлікти між президентом і прем’єр-міністрами та між президентом і Верховною Радою. До того ж, саме тоді президент Л. Кучма дедалі активніше вдається до особистого контролю за розподілом ренти, а тим часом стрімке формування великого капіталу тепер уже шляхом масштабної приватизації призводить до утворення невідконтрольних йому груп впливу, які прагнуть самостійної ролі у владі й політиці та намагаються реалізувати її через виконавчу владу. Наведемо тут приклад створення таких олігархічних груп впливу.

Як відомо, у першій половині 1998 р. була створена Національна акціонерна кампанія „Нафтогаз України” з метою „максимальної лібералізації газового ринку”. Однак після того як її керівником у 2001 році був призначений Юрій Бойко ресурси газотрейдерів поєднані із українськими нафтовиками стали основою стрімкого зростання потенціалу НАК. Особиста близькість Ю. Бойка до Л. Кучми поступово перетворила „Нафтогаз” на найбільш потужну структуру організованих інтересів у галузі, яка, до речі, успішно конкурувала навіть з такою регіонально сконцентрованою групою, як вугільне лобі [9, с. 25].

Чимало надій з можливою перспективою подолання найбільш вразливих впливів олігархів та криміналітету на політику українське суспільство пов’язувало з подіями, що розгорнулися у 2004 р. на Майдані. Однак цим надіям так і не судилося збутися. Відомий вчений Анатолій Гальчинський, зупиняючись на завданнях деолігархізації суспільства, які поставила перед собою „помаранчева влада”, зауважує, що блок „Наша Україна” ніяк не менше був просякнутий впливами і контролем з боку олігархічних кіл, аніж свого часу блок „За єдину Україну”. Вчений зазначає:

„У дійсності обидва парламентські блоки були сформовані на ідентичній соціально-економічній базі. І у першому, і у другому блоках замовляли й оплачували „музику” олігархічні структури, мета яких зводилася до добре відомого – остаточно приватизувати не лише парламент, а й усю виконавчу гілку влади – не лише уряд, а й президентські структури. Ідентичними були і їхні економічні прагнення – забезпечити особисту участь у перерозподілі власності, отримати інші економічні переваги” [4, с. 176].

Запекла боротьба політико-олігархічних угруповань продовжувалась з різним успіхом упродовж 2006 – 2007 рр. Як відомо, вибори 2006 року, які позначилися крахом коаліції помаранчевих сил і засвідчили різке падіння популярності президента В.Ющенка, не лише стали реваншем найпотужніших груп впливу з Донбасу, а й дещо несподіваною концентрацією влади в їхніх руках.

У результаті виборів у Верховній Раді виникли умови для домінування саме цих груп, оскільки їхні опоненти та конкуренти або не отримали представництва у вищому законодавчому органі, або були не здатні об'єднатися. Внаслідок закулісних політичних обгородок у парламенті було створено „антикризову коаліцію” з потужним представництвом групи Р.Ахметова та його союзників. Виник ідеологічно і політично пікантний союз крупного капіталу та лівих партій – соціалістів і комуністів.

Антикризова коаліція негайно розпочала акції, спрямовані на монополізацію влади. Партія регіонів отримала в уряді посади прем'єр-міністра, усіх віце-прем'єрів, 14 з 19 міністерських крісел. Соціалісти здобули посаду спікера Верховної Ради та 3 міністерських портфелі, комуністи – 1 міністерську посаду. Водночас понад 200 посад у вищих органах виконавчої влади було перебрано представниками коаліції. Одночасно активізувалися дії, спрямовані на перетягування депутатів з інших фракцій до складу антикризової коаліції – з метою забезпечити їй конституційну більшість у 300 голосів. Зрештою, спостерігалися спроби уряду мінімізувати обсяг президентських повноважень у найважливіших сферах економіки і політики, навіть зовнішньої.

Паралельно уряд, який згідно з положеннями політичної реформи, що набули чинності з січня 2006 р., став реальним центром економічної політики, повернувся до практики надання спеціальних економічних пільг клієнтельним групам. Державний бюджет, інвестиційна політика, стягування податку на додану вартість, адресна приватизація – усе це стало об'єктами економічного перерозподілу в період другого уряду Януковича на користь однієї, найпотужнішої, приватної бізнес-групи. Варто звернути увагу і на ту обставину, що розпочався зворотний процес тінізації економіки – 2007 р. обсяг тіньового обігу становив 39% ВВП [7, с. 176].

В сучасних аналітичних розробках спостерігається і критика українського капіталізму „зліва”. Хоча вона,

до прикладу, у працях лідера КПУ Петра Симоненка значною мірою підпорядкована певним тактичним цілям, однак не можна не погодитись з певними оцінками впливу крупного капіталу на розвиток політичного процесу. Говорячи про зрощування „влади і капіталу”, політик особливо підкреслює при цьому роль у нашому суспільстві „політичного бізнесу” уособлюваного в діяльності чиновників-бізнесменів. Автор зокрема підкреслює, що сьогодні без перебільшення можна констатувати: „політичний бізнес” визначає обличчя, характер нинішньої української буржуазії. „Саме з „політичного бізнесу” виросла українська олігархія. Достатньо згадати, в яких умовах розвивався і приростає капітал В. Пінчука – зятя Л. Кучми” [11, с. 112].

Отже, ми констатуємо, що ідеологія змін і курс реформ, які проголошувалась на Майдані так і не були реалізовані. Сьогодні Україна являє собою „олігархічну республіку” з кількома невідомими – нерозвиненим громадянським суспільством і безконтрольним та соціально безвідповідальним „великим бізнесом”. Хоча, як відзначають деякі дослідники, Олігархічна модернізація на певному етапі розвитку України відіграла позитивну роль. Вона властивими їй засобами вирішила завдання виведення країни з глибокої структурної кризи. Проте збереження основних елементів олігархічної моделі „виявилось несумісним з новим етапом економічного зростання” [3, с. 43].

Як же оцінюють, зокрема роль влади і бізнесу на сучасному етапі українці? Розпочнемо з аналізу тієї верстви населення, котру кваліфікують під час проведення соціологічних опитувань як середній клас. За даними українського PR-агентства Noblet Media CIS, яке проводило дослідження з питань довіри суспільним інститутам, забезпечені українці виявили дуже низький ступінь довіри до влади – на рівні 8 % і хоча значно більший, але все-таки невисокий рівень довіри до бізнесу. Причому половина опитаних очікує від держави врегулювання комерційної сфери і, що головне, у разі втручання держави у справи бізнесу стане на бік держави. Зазначимо, що для бізнесу це сигнал, що *необхідно чітко ідентифікувати власні інтереси і коло відповідальності*, визначивши своє місце у системі соціально-економічних відносин.

В якості сталої негативної тенденції відчувається психологічне відчуження в суспільстві передусім молоді. Так, кожна друга молода людина, згідно опитувань проведених ще у 2003 році Держкомстатом хотіла б жити за кордоном [5]. В цьому зв'язку звернемося до моніторингових опитувань, проведених Інститутом Соціології НАН України. За результатами 2006 року інтегральний рівень тривожності українців, розрахований за 80-бальною шкалою виявився вище середнього і склав 46,1 бали. Тоді як людей з низьким рівнем тривожності у нас усього 2,8%, а ось з підвищеним і високим рівнем відповідно 15,3% та 5,2%. Якщо ж ще до цього подивитись на рівень утрат,

котрі спіткали пересічну людину, то найвищий процент (майже 20%) набрала позиція „втрати соціального оптимізму та надії”, яка з іншими потрясіннями пересічної людини – безпомічності перед органами влади (13,1%) та перед „людською зрадою” (16,2%) складає серйозне інтегральне психологічне підґрунтя для негативних суспільно-політичних настроїв [1, с. 39, 42]. Зрозуміло, що такий стан надмірної тривоги у суспільстві має серйозне підґрунтя. Після 2000 р., коли фактично завершилась криза перехідного періоду, з'являються нові верстви населення, котрі відчують себе ущемленими. Це „нові бідні”, які складаються насамперед з молоді. Якщо у 90-і роки серед безробітних значну частину складали люди передпенсійного віку, то останнім часом склад безробітних в Україні (як і в Східній Європі) значно помолодшав. За даними загальнонаціонального соціологічного опитування (проведене у червні 2006 р., опитано 2025 респондентів) серед офіційних та неофіційних безробітних доля молоді віком 18-28 років складає 35-40%, а серед осіб 18-39 років – близько 60% [11, с. 105].

Що ж насамперед може протистояти олігархічно-клановій структурі сучасного українського соціуму? Це насамперед розвинені інститути громадянського суспільства. Однак його становлення, як зазначає сучасний український дослідник Євген Невмержицький, відбувається „повільно і надзвичайно складно, у боротьбі зі стереотипами тоталітарного минулого, під тиском авторитаристських тенденцій, вождистської ідеології та закликami приведення до влади „сильної руки” [10, с. 55]. Такий інструмент як партійне будівництво і представницька політична участь, що досить ефективно працює в розвинених демократіях, в Україні вступає у конфлікт з неререформованою правовою системою. Внаслідок цього виникають труднощі з легалізацією партій та об'єднань громадян, котрі створюються. При цьому має місце адміністративний тиск на засоби масової інформації та закриття тих, що не відповідають корпоративним інтересам „правлячих та корумпованих груп”.

Навіть такий, здавалось, вже невід'ємний та розвинений інструмент української електоральної демократії як свобода слова фактично не працює, або ж працює, проте у номенклатурно-клановому контексті набуває спотворених форм. Не допомагає тут і така модель спілкування можновладців з виборцями як відомі ток-шоу – „Шустер Live” чи „Велика політика з Євгенієм Кисельовим”. Як влучно зауважив кореспондент „Дзеркала тижня” Микола Караменов, ток-шоу в нас „стали чимось на кшталт духовно-інтелектуальних саун для можновладців”. Вони мають неабиякий „очисний характер” у фольклорному значенні і потребують, на думку автора, „ретельного дослідження” етнологів, міфологів, соціальних антропологів. Часом для протиборствуючих політичних таборів та їх представників вони стають такою собі „вольницею”, де можна відвести душу

і „сказати правдиве викривальне слово”, оскільки всі без виключення політичні діячі, зростаючи на гумусі радянського колективістського менталітету, сьогодні іноді проникаються почуттям провини перед простими людьми. І чому, до прикладу, „не покаяться” за приватизацію, не виходячи однак за межі партійних і корпоративних інтересів і перебуваючи у контексті „картини світу працівників номенклатури”. І як в давньогрецькій виставі глядачі під час ток-шоу виконують роль народного хору, який або схвалює слова „героя” (у нашому випадку політика), або ж заперечує їх. Позиція представників виборців графічно відображається на моніторах після емоційного натискання „хором” відповідних кнопок. Більшість активних учасників подібних теле-шоу іде на цей обряд „публічного очищення і різання правди-матки одне одному в очі” з певним задоволенням „після дій казкового збагачення в гранично короткі строки” з тим, щоб пройшовши його зі спокійною душею почати планувати ще більш витончені способи нагромадження особистого добра [8].

Отже вакуум, що утворюється у суспільних відносинах, як вважає Є.Невмержицький, заповнюється „організованими корумпованими конгломератами”, котрі, використовуючи значні фінансові накопичення і недосконалість законодавства, скуповують ЗМІ, фінансують партії та об'єднання громадян, проникають в їх керівні органи з наступним забезпеченням участі у виборах, зайняття посад у структурах влади як центру, так і регіонів для задоволення власних корисливих інтересів [10, с. 55].

Внаслідок цього – вибудовується інша стратегія дії у амбівалентній соціальності полягає у залученні корпоративних схем впливу. Цей шлях виявляється найбільш ефективним. Оскільки ж справа може ефективно здійснюватися лише у межах корпорації, тому забезпечення її успішності потребує утворення корпоративного зв'язку між дієвцем та певною інстанцією, від якої залежить те чи інше потрібне рішення. Цей прихований факт „встановлення зв'язку” – тобто фактично утворення корпорації – складає основу легалізації справи і підвищує її шанси успішності.

Яскравим прикладом зав'язування і використання зв'язків десятиліття Кучми була одна з найколеритніших фігур в оточенні Л.Кучми та „тіньовій політиці” – Олександр Волков. Практично не маючи „власного бізнесу” з 1994 р., О.Волков мав колосальні зв'язки в найрізноманітніших бізнес-структурах (від агропромислових до лікеро-горілчаного бізнесу), а з 1994 до початку 2000-х рр. – величезний вплив в оточенні Л.Кучми.

Отже, у підсумку можна констатувати наступне. У центрі уваги експертів та аналітиків знаходяться насамперед проблеми перерозподілу власності у 90-роки, а також феномен ураганної приватизації, наслідком якого став несправедливий і можна сказати „знущальний” перерозподіл власності в Україні.

Якщо ж говорити про політику, то, як вважає більшість експертів, завдячуючи олігархічним впливам, вона виступає не запорукою свободи, гарантією рівності та запобіганням пануванню, а навпаки – засобом найбрутальнішого панування так званих можновладців над пересічними людьми. Вона робить вузьке коло людей монополістами влади, а абсолютну більшість суспільства – заручниками їх свавілля.

Головним результатом змін останніх 15 років у суспільно-політичній сфері стало майже цілковите відчуження суспільства від влади, яка відвела громадянам роль статистів і дістала у відповідь мізерний рівень поваги та довіри. При цьому контрольований олігархами український політичний клас, за словами відомого соціолога Євгена Головахи, дуже схожий на космічну „чорну дірку” в необмеженій кількості поглинаючу матерію.

Згадані проблеми деякі політологи дуже часто списують на рахунок „перехідного періоду”. Тим часом насправді „перехід” вже давно відбувся, трансформаційні процеси завершилися – відносини влади і власності набули чітко окреслених форм. І наївно вважати, що кланово-олігархічний режим є перехідним етапом на шляху до демократичної правової держави. Більш того, ніякі серйозні суспільні зміни не відбудуться поки докорінним чином не зміниться соціальна структура нашого суспільства. „Архітектура соціальної будови” в Україні, використаємо тут вираз відомого соціолога Пітирима Сорокіна, й досі відрізняється від її західного аналогу, насамперед через наявність великої частки соціальних „низів” і недостатності середніх прошарків суспільства [12, с. 21]. Сьогодні в Україні виникають нові верстви – нові бідні, удаваний ерзац-середній клас, який зникає як примара з початком кризи і, зрозуміло, олігархічний капітал, котрий має контрольний пакет акцій в політиці.

З іншого боку поступово утворилися й утвердилися нові форми соціальної ієрархії, де на верхньому щаблі її перебуває верхівка великого бізнесу, державних чиновників вищого рангу, значна кількість депутатів Верховної Ради, верхівка силових, фіскальних та судових структур. Ці групи утворили герметичний соціальний простір, який забезпечує їм соціальну та політичну самодостатність і водночас перетворює їх на своєрідну касту з власними соціальними та культурними нормами, які у кращому випадку не збігаються, а у гіршому – суперечать відповідним нормам демократичного, соціально орієнтованого суспільства.

Тут варто зазначити ту особливість розвитку українського суспільства, що політико-економічна модель, яка почала формуватися з середини 90-х років і була заснована на домінуванні фінансово-економічних груп призвела до специфічного сценарію посткомуністичних трансформацій. Як зазначають сучасні дослідники Олесь Лісничук та Олександр

Сушко, „феномен політико-економічних груп” (ПЕГ) зайняв суспільну, політичну та економічну ніші, які в європейських демократичних системах займають інші суб’єкти. При цьому витіснення інших суб’єктів відбулося „мирним шляхом”, оскільки жодних співмірних за впливом і силою груп інтересів в Україні на момент формування ПЕГ не існувало, або вони були неорганізованими та слабкими [9, с. 15].

В реальному житті інститути представницької демократії використовуються переважно для лобювання економічних інтересів, або ж для з’ясування стосунків та конкурентної боротьби між найпотужнішими олігархічними групами інтересів. Саме тому суспільно-політичні інститути, котрі формально покликані забезпечувати народовладдя – Верховна Рада, вибори, насправді є його імітацією. За таких умов панування можновладців – і загалом їх діяльність – має відверто цинічний характер, унеможливаючи очікуваний громадянами зв’язок політики та моралі.

Джерела та література:

1. Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. – 144 с.;
2. Бондаренко К. Кто й чим володіє в Україні // Львівська газета. – 2003. – 17 липня (цей матеріал було розміщено також на сайті „Української правди” – www.pravda.com.ua);
3. Великий український капітал: взаємовідносини з владою і суспільством. – К.: Дух і літера, 2007. – 130 с.;
4. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада. – К.: „Либідь”, 2005. – 368 с.;
5. Голос України. – 2003. – 28 листопада. – С. 18-19;
6. Жданов І., Литвиненко О., Якименко Ю. Україна перед вибором – яким він буде? // Національна безпека і оборона. – 2004. – №6. – С. 1-14;
7. Касьянов Г. В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.160-180;
8. Караменов М. „Свобода слова” у номенклатурно-клановому світовідчутті // Дзеркало тижня. – 2009. – 19 грудня. – С. 15;
9. Лісничук О., Сушко О. Чи є політико-економічні групи перешкодою для політичного розвитку України? – Київ: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2005. – 76 с.;
10. Невмержицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії. – К.: КНТ, 2008. – 368 с.;
11. Симоненко П.Н. Труд и капитал. Политик о политике. – К.: Издательский дом „АДЕФ-Украина”, 2007. – 272 с.;
12. Симончук О. Статусні самооцінки населення України у порівняльному та часовому контекстах // Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг. – К.: ІС НАН України, 2006. – 578 с.;
13. Руденко С. 25 богачей Украины. – К.: Саммит-Книга, 2009. – 304 с.;
14. Руденко С. Вся Юлина Рать. – К.: Саммит-Книга, 2009. – 223 с.;
15. Levitsky S., Way L. A. The Rise of Competitive Authoritarianism // Journal of Democracy. – 2002. – Vol.13. – P. 21–35.

Maksym Moskalov

**Clan-corporate society in Ukraine
in analytical and expert reviews**

This article examines important aspects of the large-scale business's impact on the life of Ukrainian state and society. In particular it refers to relations in the triangle „government-civil society-business”. The author comes to the conclusion that it is in the time of Kychma's presidency took place rapid formation of large-scale capital in Ukraine. In the final analysis it leads to the creation of not controlled

groups of interests who are aiming to play a separate role in the government and politics and are attempting to realize in thought the executive power. New social realities demand rethinking of the whole nature of social relations. Citizens should develop effective tools by forming groups of pressure, wide public movements aiming the transformation of the authority's role and limitation of the oligarchic impact on all spheres of public and political life.

Key words: clan-corporate society, political power, pressure groups, civil society.